

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-3-38-47

Володимир ТЕРТИШНИК[©]

доктор юридичних наук, професор
(Університет митної справи
та фінансів, м. Дніпро)

ПРАВО НА ЗЕМЛЮ І ВОЛЮ В ІСТОРИКО- ФІЛОСОФСЬКІЙ РЕФЛЕКСІЇ ТА ІНТЕГРАТИВНІЙ ДОКТРИНІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті на основі системного аналізу сучасного законодавства та законодавчих ініціатив з урахуванням міжнародних правових стандартів та прецедентної практики Європейського суду з прав людини розкриті проблеми забезпечення юридичної визначеності та розвитку інтегративних засад правової держави в питаннях землекористування та засад права на волю. Показані ризики запровадження вільного обігу земель, запропоновані концептуальні моделі правових норм.

Земля дана людям на засадах природного права і не може бути товаром, оскільки вона не створена товаровиробником і не може мати собівартості. Її, як і свободу, не можна втрачати чи продавати. Земля знаходиться в єдності з природою, природними копалинами, а її можлива приватизація міжнародними корпораціями не гарантує від можливості нищівної експлуатації її надр та інших ресурсів. Земля – це унікальний скарб усього суспільства, який може бути не тільки засобом організації земельного господарства, а й певним гарантом суверенітету держави та волі народу.

Земля і воля є головними складовими української національної ідеї, інтегративними засадами правової держави, найбільш фундаментальними засадами державотворення.

У доктрині волі варто виділити такі її структурні міжгалузеві чи суто галузеві ідеї-принципи, як: свобода вільно і гідно жити та не бути поневоленням; особиста недоторканність; свобода робити все, що не заборонено законом; недопустимість позазаконного примусу; недоторканність приватного життя, право на вільнодумство; право на вільну творчу діяльність.

Земля і воля дані людям на засадах природного права. Земля не може бути товаром, оскільки вона не створена товаровиробником і не може мати собівартості. Її, як і свободу, не можна втрачати чи продавати. Земля – це унікальний скарб усього суспільства, який може бути не тільки засобом організації земельного господарства, а й певним гарантом суверенітету держави та волі народу.

Подані пропозиції щодо удосконалення конституційних норм та інститутів галузевого законодавства.

Ключові слова: земля, воля, прецедент, юридична визначеність, верховенство права.

Постановка проблеми. Земля і воля є одними з найбільших цінностей українського народу, право на які він невтомно і мужньо з жагою до життя виборював з давніх часів і дотепер, відстоював в лихоліттях історії, має зберегти для своїх потомків сьогодні. Ці цінності потребують сьогодні більш чіткого законодавчого визначення та закріплення в національній системі права та удосконалення механізмів надійного захисту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій розкриває наявність проблем забезпечення права на землю і волю та розмаїття думок учених з цих питань [3–22]. Але історичні рефлексії та сучасні реформаторські процеси потребують більш інтегративного аналізу проблеми.

Мета статті – визначення основних алгоритмів зміцнення гарантій захисту права людини на волю і землю.

Виклад основного матеріалу. Земля і люди є найбільшим цивілізаційним надбанням нашого народу, якому дісталась нелегка доля боротьби за ці цінності. Принагідно нагадаємо, що у 1594–1596 рр. сотник Запорізької Січі Северин Наливайко підняв найпотужніше повстання, яке охопило території від Волині на заході до Чернігова та м. Лубни на сході, від Молдавії на півдні до Мінська і Могильова на півночі. Повсталі вимагали дати їм 3 види «волі», як її розуміли в ті роки: 1) жити, оскільки польський шляхтич мав право забити до смерті свого кріпака; 2) мати свою землю і господарювати на

© Тертишник В. М., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2993-0450>

kreativlad@i.ua

ній (усі тогочасні землі перебували у володінні шляхтичів); 3) свободи віросповідання.

Жага своєї землі та реальної волі здавна притаманні українцям, а благодатна земля наша сприяла появі на складних етапах історії легендарних отаманів визвольного руху: то Іван Сірко, то ціла плеяда козаків-запорожців, то Северин Наливайко, то Устим Кармелюк, то Олесь Довбуш, то Костя Пестушко, Пилип Хмара, Мефодій Залізняк та інші повстанці Холодного Яру, то Нестор Махно... Жага своєї Землі та людської Волі були ідейними дороговказами і рушійними силами багатьох історичних звитяг.

Свого часу більшовики починали революцію із заманливих гасел: «Владу – народу», «Землю – селянам» ... Все це з огляду на подальші їх дії при владі виявилось типовим політичним шахрайством. Владу взяли собі, а у найбільш працьовитих людей, прозваних куркулями, відібрали і землю, і майно, а часто і волю.

Ідеологи тих часів підло закинули в маси заклик «хто був ніким – той стане всім» і... «процес пішов». На добротних українських землях «ніким» зазвичай могли бути лише ледарі, дегенерати, п'яниці, рахітики ... Саме ця «еліта» пішла під химерними гаслами у владу, реалізуючи концепт негативної селекції, здійснила «гуманістичний» переворот на частині планети.

Назвавши найбільш працьовитих і волелюбних землеробів словом з відтінком ворожнечі – «куркулями», обіцяльники «землі народу» насильно переселяли людей з обжитих земель, і «щоб не зажирили від того раю», а скоріше – щоб не мали ні грошей, ні волі на організацію спротиву нікчемній владі, відібрали майно і віру у справедливість. Як наслідок, багато людей заради волі полишили свою землю. «Немає нічого страшнішого за необмежену владу в руках обмеженої людини», – афористично писав український поет Василь Симоненко.

Реалізуючи гасла «розрушимо все до самих до підвалин», більшовизм пронісся над добротними землями, наче смерч, знищуючи на своєму шляху до самого фундаменту надбудови старого суспільства й держави, пролетів, наче ординське плем'я, витоптавши навіть паростки гуманістичної цивілізації. Оті «ніхто» передавали в спадщину своїм політичним внучатам не тільки свої «достоїнства», а й свої здобутки у владі, яка з роками все більше ставала основним засобом збагачення. Реалізована вождями концепція держави століття поспіль врешті-решт завершилась так званою «перестройкою», спробами реверсного руху, особливо в питаннях власності. Народ не може дозволити собі ходити по колу століттями. У нас немає права залишити внуків і правнуків без своєї землі.

Сьогодні ми спостерігаємо тенденції реверсного руху, особливо в питаннях власності. Нові партії з більшовицьким запалом готові реалізувати «нові» (давно забуті) гасла, в тому числі і «землю селянам». І чим менше залишається селян на селі, тим все частіше і радикальніше ставиться питання гарантування «для них» власності на землю.

Земля і воля народу є тісно пов'язаними. Важко уявити волю без своєї землі під ногами, та й земля без волі може бути, хіба що у кріпаків та батраків.

Сьогодні реформа має стосуватись як правовідносин «людина–держава–земля», так і організації самої влади, де накопичилось немало проблем. Державу можна порівняти з великим човном, рух якого мають забезпечити мудрі штурмани. Давня східна мудрість говорить: «Якщо енергійно працювати лівими веслами – човен розіб'ється об правий берег, якщо сильно гребти правими веслами – човен розвалиться на міліні лівого берега...». Мабуть, у державному управлінні не варті ніякі різкі зміни курсу і революційні потрясіння. Потрібна мудра виважена стратегія розвитку.

З огляду на такий корисний для збереження державного суверенітету законодавчий імператив, сьогодні необхідно навести порядок, насамперед, у виконанні конституційних приписів щодо власності українського народу на землю і її надра.

По-перше, продаж землі (яка свого часу була незаконно вилучена з власності народу) має бути заборонений до вирішення основного питання – розбудови правової соціальної держави.

По-друге, розробка надр має бути виключно в юрисдикції підприємств державної власності. Досі одним з економічних негативів в Україні був саме напівкримінальний бізнес із розробки надр. За даними Інституту міжнародної економіки Петерсона, з усіх найбільш багатих людей України більше 55 % з них отримали свої багатства завдяки зв'язкам із владою та завдяки добуванню і експорту природних ресурсів, тоді як в Норвегії, Фінляндії, Данії, Японії та багатьох країнах з високим рівнем життя населення такі форми збагачення взагалі не спостерігаються.

По-третє, з урахуванням антимонопольного законодавства і допущених його порушень під час приватизації, негайному поверненню в державну власність підлягають усі без винятку обленерго та інші стратегічні підприємства, які забезпечують енергетичну незалежність держави. Вирішуючи цю проблему, влада може врешті-решт навести лад з тарифами на оплату енергоносіїв та зняти соціальну напругу в суспільстві.

Здобутком народу України є положення ст. 13 Конституції України: «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією».

Варто наголосити, що Закон України від 18 січня 2001 року № 2242-III забороняв до прийняття нового Земельного кодексу України відчуження земельних часток (паїв), окрім випадків спадкування та вилучення для суспільних потреб. Наразі перехідні положення Земельного кодексу України забороняють відчуження у будь-який спосіб земель сільськогосподарського призначення, крім випадків спадкування, обміну та вилучення для суспільного використання. Вони також забороняють будь-які зміни цільового призначення такої землі, крім випадків, коли вони надаються інвестору за угодою про розподіл продукції. Перехідні положення передбачають, що ці обмеження діють до набрання чинності Законом України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення».

Незважаючи на це, окремі політики все частіше ініціюють питання розпродажу землі. До цієї проблеми було привернуто увагу навіть Європейського суду з прав людини, позиція якого у справі «Зеленчук і Цицюра проти України» (Заяви № 846/16 та № 1075/16, остаточне рішення 22 серпня 2018 року) так і не дала чітких відповідей на правові і соціальні проблеми, що виникають. З обставин справи відомо, що заявники ніколи не працювали на землі, але в порядку спадкового права отримала державний акт на право власності на цю землю. У справі «Зеленчук і Цицюра проти України» (рішення від 22 серпня 2018 року) ЄСПЛ визначив: якщо законодавчий орган зробив вибір шляхом прийняття законів, які він вважає такими, що відповідають загальному інтересу, можливе існування альтернативних рішень саме по собі не підриває обґрунтованість оскаржуваного законодавства, оскільки його можуть вимагати конкретні обставини, суд не має встановлювати, чи було законодавство найкращим рішенням, за умови, що органи влади дотрималися меж своєї свободи розсуду (п. 128); Суд вважає, що держава-відповідач має вжити належні законодавчі та/або інші заходи загального характеру з метою забезпечення справедливого балансу між інтересами власників земель сільськогосподарського призначення, з одного боку, та загальними інтересами суспільства, з іншого боку, відповідно до принципу захисту майнових прав за Конвенцією. Але Суд не має визначати, в який спосіб слід урівноважити ці інтереси. Рішення Суду не слід розуміти як таке, що зобов'язує невідкладно запровадити необмежений ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні (п. 150).

Прийняте рішення ЄСПЛ здійснено в умовах недостатньо чіткого юридичного визначення статусу землі в нашій державі, заплутаності законодавчих норм та їх реформаторській мінливості, відсутності виваженої доктрини земельного законодавства.

У земельних правовідносинах в Україні потрібно без зволікань навести елементарний правовий порядок у питаннях власності на землю, користування паями, орендних правовідносин та господарювання на землі.

Літом мені довелося побувати в колись живописному екологічно чистому куточку української землі, нові господарі якої тепер сіють в основному кукурудзу та соняхи. Завезли китайську хімію, обробили поля. Повимирали в окрузі не тільки бджоли, а й зникли комарі. Рибалки не можуть накопати черв'яків – зникли. Біоценоз чорноземного шару землі порушений. Земля стає як попіл. Землю не те, що продавати таким жадібним до наживи господарям, землю треба вилучати у таких варварів та стимулювати сумлінну працю добропорядних фермерів. Господарювати на землі можна довіряти лише фермерам, до того ж які живуть на цій землі і, банально кажучи, п'ють воду з криниць тієї землі, на якій сіють і жнуть. Не випадково, наприклад, у Польщі, той, хто бажає купити землю, повинен мати не тільки сільськогосподарські навички, але й проживати в місцевості, у якій бажає придбати землю.

Проживання власника чи орендаря на придбаній чи орендованій ним землі є важливою запорукою екологічної безпеки, а водночас і запорукою формування належної

інфраструктури сіл. Наявна система земельних та аграрно-господарських відносин, безумовно, потребує комплексного розгляду й удосконалення. Окремої підтримки з боку держави потребує скотарство (яке, крім всього, дає органічні добрива для землі), держава має забезпечити відновлення бджільництва та стимулювати цю корисну працю аматорів і сумлінних розбудовників квітучої країни (можливо, варто запровадити модель підтримки за аналогом зеленої енергетики).

Проте Верховна Рада України прийняла закон, яким передбачено право продажу землі як громадянам України, так і юридичним особам, в складі яких, не виняток, можуть бути іноземці, або наша «еліта» з подвійним громадянством.

Наразі йде енергійна робота з прийняття додаткових законодавчих актів щодо змін і доповнень до Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», створення правової бази референдної демократії. Виникає багато ризиків забезпечення конституційних засад права народу на землю. Спробуємо на основі системного аналізу виявити можливі ризики такого підходу.

Віртуальне піклування про те, що цим законом депутати начебто піклуються про забезпечення права наших поважних бабусь продати свій пай, не витримує критики. Під час об'єднання сільських громад багато селян не можуть знайти сліди своїх орендних угод і інших документів, якими підтверджено їх право на землю. Вони не можуть домогтись не тільки орендної плати за пай, а й довести, що вони «власники землі». У жителів села виникають великі проблеми під час оформлення документів щодо права на земельну частку, щодо установлення кадастрового номера їх земельного паю. Тут неопочатий край роботи для слідчих органів і антикорупційних інституцій.

Принаймні нагадаємо, що Законом України від 23 березня 2017 р. №1983-VIII №2302-д, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах» у правовому полі України запроваджується так звана процедура squeeze-out (сквіз-аут), тобто законна процедура примусового викупу акцій у дрібних акціонерів особами, які стали домінуючими власниками акцій.

У багатьох може виникати запитання: «А до чого тут процедура squeeze-out (сквіз-аут)?». Логічно виникає риторичне запитання: «А чи передбачені якісь запобіжники від того, що українська юридична особа за участі іноземних акціонерів та з їх капіталом спочатку на законних підставах не придбає значний обсяг земель з вітчизняного земельного фонду, а вже потім окремі її акціонери, застосовуючи процедуру squeeze-out (сквіз-аут), не викуплять акції дрібних акціонерів і не стануть одноособовими господарями відповідної юридичної установи та власниками придбаної нею української землі?».

Досі чіткої відповіді законодавців на це запитання немає. Здійснення процедури примусового викупу акцій у дрібних акціонерів монополістами в багатьох аспектах мало чим відрізняється від ознак зловживання монопольним становищем, є різновидом узаконеного рейдерства. *Наголосимо*, що відповідно до ст. 41 Конституції України «Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. *Право приватної власності є непорушним*. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності... допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану». Спроба на законодавчому рівні дозволити розпродаж землі в умовах законодавчого хаосу та правозахисного колапсу може виявитись новітньою технологією squeeze-out (сквіз-аут), по суті аферою століття або епохи.

Моделюємо ситуацію далі. Земля знаходиться в єдності з її надрами, водними та іншими природними ресурсами, багата не тільки чорноземом, а й копалинами. Важливо звернути увагу на те, що згідно з ч. 1 ст. 90 Земельного кодексу України власник землі має, між іншим, право... «г) *використовувати* у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі»... Те, що є змога власнику землі «пиляти ліс» чи добувати воду з мінеральних джерел майже не визиває сумнівів. Але нечіткий концепт «використовувати інші корисні властивості землі» не тільки не відповідає принципу юридичної визначеності, а й може відкривати шлях до різних зловживань правом.

Прикий приклад ліквідації зачатків екологічної катастрофи на території Стебниківського «Полімінералу» у місті Стебник, яка могла призвести до зникнення мінеральних вод Трускавця і Східниці та зруйнувати окремі населені пункти цього регіону, та яка виникала через несумлінну розробку калійних солей, яскраво показує, що дрібниць в

питаннях землекористування не буває.

З огляду на можливі обсяги придбання землі юридичними особами за участі іноземних корпорацій, виникає багато питань, зокрема, чи передбачена система достатніх запобіжників від можливості не стільки сіяти на землі волошки, а й добувати сланцевий газ, організувати золотодобування, добувати вугілля чи нафту... Скупка великих обсягів землі іноземними чи офшорними компаніями може мати загрозу не тільки *нищівної експлуатації природних ресурсів*, в тому числі добучу сланцевого газу чи інших копалин, а й екологічній безпеці країни.

У земельних правовідносинах, навіть під час вирішення проблеми продажу землі, варто було б відповісти на такі головні питання: *хто, коли, для чого, як, за яку ціну, з якими наслідками?*

Хто буде організовувати продаж землі? Поряд з сумлінними держслужбовцями, це не очищені від корупції чиновники з повним хаосом законодавчого поля та колапсу правоохоронних органів. Мабуть, логічно ставити питання про необхідність забезпечити дієву антикорупційну політику в державі загалом та у сфері землекористування зокрема, провести аудит землі й забезпечити належний державний контроль за земельними ресурсами та законністю виконання юрисдикції державними інституціями. Скасування функції прокуратури щодо нагляду за законністю в діяльності органів влади і місцевого самоврядування не отримало досі нового інституційного наповнення. Варіанти зі створенням інституту префектів чи омбудсменів можуть розглядатись за умови їх створення і забезпечення дієвості ще до відкриття вільного обігу землі. Але дієвість має бути забезпечена й процедурно, й матеріально, й засобами протидії можливого силового спротиву рейдерів або інших зацікавлених в незаконних діях осіб.

Коли запроваджується вільний обіг землі? В умовах військового конфлікту та правового безладу (одні воюють за землю в окопах – інші збираються її розпродавати) – не зараз.

Для чого пропонується здійснити розпродаж землі? Оприлюднена мета вільного обігу землі не збігається з інтересами суспільства. Поспішність та утаємничення роботи щодо законопроектів указують на хибні кроки.

У порівняльно-правовому контексті слід звернути увагу на те, що в семи європейських державах (Австрія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Словачка Республіка та Словенія) для передання права власності на землю або надання переваги перед іншими покупцями від покупця вимагається освіта або попередній досвід роботи в сільськогосподарському секторі.

Досвід країн Європи, де земля ніколи не відбиралась насильно у землеробів, показує, що тут створюються певні запобіжники від огульного її розпродажу. Наприклад, процедура надання дозволу на придбання землі в Австрії спрямована на збереження ефективного використання землі для сільського господарства, тому для отримання дозволу покупець має забезпечити гарантії того, що він або вона дійсно сумлінно оброблятиме придбану землю. Немаловажно і те, як будуть використовуватись прибутки від землекористування – на розвиток інфраструктури села (наприклад, за умов господарювання на землі фермерів, які живуть на своїй землі), чи прибутки будуть осідати в зарубіжних банках та офшорах, що характерно для діяльності багатьох агрохолдингів.

Як моделюється продаж землі? Без завершення створення системного всеохоплюючого земельного кадастру, жорсткого контролю та надійних гарантій для тих, хто вже працює на землі, в умовах хаосу з наявними документами розпаювання землі в селах, наявних проблем об'єднання громад та функціонування органів місцевого самоврядування.

Мабуть, насамперед, потрібно завершити створення системного земельного кадастру, створити державний земельний банк, провести аудит земель, усунути наслідки рейдерських та шахрайських дій з паями громадян та ретельно перевірити угоди щодо оренд землі, перевірити, наскільки належно використовується земля орендарями, забезпечити виконання ст. 121 Земельного кодексу України щодо права українських громадян на безоплатну передачу їм земельних ділянок із земель державної або комунальної власності та водночас забезпечити в ініційованих реформаторських процесах дотримання ст. 22 Конституції України (недопущення звуження наявних прав, зокрема й спільного права народу на власність над землею).

За яку ціну буде продаватись найкраща на планеті земля? За найнижчу в Європі, фактично за безцінь (тоді як з роками ціна на землю буде неухильно збільшуватись).

З якими наслідками буде реалізований розпродаж землі в сучасних реаліях? За наявних обставин – з такими самими, як і приватизація заводів та інших підприємств, але з набагато більшою шкодою державній безпеці, добробуту та суверенітету.

Зазначимо, що в Резолюції 1803 (XVII) Генеральної Асамблеї ООН «Невід’ємний суверенітет над природними ресурсами» (14 грудня 1962 року) зазначено: «Право народів і націй на невід’ємний суверенітет над їх природними багатствами і ресурсами повинно здійснюватися в інтересах їх національного розвитку та благополуччя населення».

Закон про продаж землі прийнятий та чекає рішення Конституційного Суду. Але боротьба за землю продовжується. Попереду Всенародний референдум і спроби внести зміни до Конституції України. Поспіхом запроваджене оподаткування земельних ділянок уже сьогодні супроводжується тиском на власників паїв та спонуканням їх до продажу за дешево своєї земельної власності крупним землевласникам.

Зазначимо, що продаж землі рівнозначна продажі свободи. Свобода може бути лише на своїй землі, а не на проданій запродавцю. Земля у панів уже була. Закінчилась відомими проявами: кріпацтвом і повстаннями селян. Пропагуючи продаж землі, варто уважно вивчити досвід розпродажу заводів. Розпродаж землі, якщо буде, то буде не гектарами, а областями, з розпадом держави на князівства. Це в історії уже було – феодальна роздробленість... Що було потім, теж відомо. Прийшли монголо-татари... Що було далі, теж відомо... Прийшли сектанти ідеї «хто був нічим, той стане усім»... У нас немає права залишити внуків і правнуків без своєї землі.

У вирішенні дилеми «продавати чи господарювати» варто знати, що якщо сорок мільйонів гектарів орної землі не продавати, а навіть просто здавати в оренду по триста доларів за гектар, можна отримувати 12 мільярдів доларів щорічно до бюджету держави. Якщо господарювати з розумом, то можна й більше. Якщо ж продати всю цю землю один раз, можна залишитись без України... Наша земля – кращий інвестор і гарант незалежності України. Це знають селяни, але на бажають знати реформатори.

Фактично земля не є товаром, бо вона не створена товаровиробником. Вона дана людям на засадах природного права, як і дана свобода. Її, як і свободу, не можна втрачати чи продавати. Земля – це унікальний скарб усього суспільства, який може бути не тільки засобом організації земельного господарства, а й певним гарантом суверенітету держави та волі народу. Українська Земля – це скарб, якому немає ціни в сучасному глобальному світі, а в недалекому майбутньому цей скарб стане безцінним засобом існування людства.

Володимир Іванович Вернадський називав нашу золоту ораницю «четвертим царством» природи та її біоосним тілом, а сенатор Джон Маккейн не випадково зізнався: «Я думаю, що вода і земля стануть питаннями № 1 у XXI столітті».

Земля не є і не може бути товаром. Товар створюється людьми. Наші поля з їх унікальною фізіологією найкращого у світі за своїм мікроелементним складом чорнозему, створені самою Планетою Земля. Продавати Землю – це рівнозначно продавати себе і свою волю на цій Землі.

Українська земля – найкраща земля на планеті, це скарб, який створювався не одним тисячоліттям та дістався нам усім у спадщину від наших пращурів, дідів і прадідів, скарб, який з роками набирає цінності в глобальному світі на виснажливому глобальному ландшафті планети. І ми не маємо права залишити наших внуків без можливості користуватись таким спадком.

«Розлучати українця із землею – це як розщеплювати атом. Рвоне», - застерігає президент Українського центру глобальних та національних стратегій Василь Базів [3].

Частина перша статті 14 Конституції України передбачає, що земля є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави. Тобто земля не розглядається як звичайний товар, в традиційному розумінні «купівлі-продажу товарів».

Земля – це унікальний скарб усього суспільства, який може бути не тільки засобом організації земельного господарства, а й певним гарантом суверенітету держави та волі народу.

Пропонується ст. 14 Конституції України викласти так: «Земля є основним і невідчужуваним національним багатством українського народу, що перебуває під особливою охороною держави. Земля є гарантом суверенітету української держави, не може розглядатись як товар у цивільних угодах».

Право власності на землю сільськогосподарського призначення гарантується і реалізується виключно лише для громадян України і лише щодо надання права володіння і

користування землею відповідно до закону, за винятком вилучення такої землі державою для суспільних потреб. Право на землю сільськогосподарського призначення для громадян України реалізується наданням їм права на безстрокову оренду землі для використання за призначенням, передачі цього права в спадщину, передачі права власності на землю до держави через Земельний банк України на договірних, визначених у законі, умовах».

Земля і Воля є інтегративною ідеєю в житті українського народу, визначальним чинником його самобутності й ідентичності. Вона потребує законодавчого визначення як засади взаємовідносин людини і держави в демократичній правовій державі.

Жага Волі і Землі були ідейними дороговказами і рушійними силами багатьох історичних звитяг. Земля і Воля ставали найбільш вагомими ідеями національної свідомості, які були органічно пов'язаними ідеєю блага народу.

Воля є інтегративною ідеєю в житті українського народу, визначальним фактором його самобутності й ідентичності.

До осягання концепту волі прагнули і психологи, і філософи, і юристи. Якщо психологи розглядали волю переважно як здібність до вибору мети діяльності і внутрішніх зусиль, необхідних для її здійснення, то інші мислителі розширювали світоглядний зміст цього феномена, інколи підносячи його до рівня джерела як свідомості, так і буття.

Воля більш широке поняття ніж поняття «свобода» чи «особиста недоторканність».

Свобода – юридична можливість людини поводитись відповідно до своїх волевиявлень, робити все, що бажається, але тільки те, що не заборонено законом і не спричиняє шкоди правам і свободі інших людей. Право є мірою й засобом забезпечення волі та свободи людини.

Воля, в правовому сенсі, – це особиста свобода у зовнішньому просторі буття та особиста недоторканність (у вузькому сенсі – свобода пересування, не бути під арештом); це право вільно і гідно жити («вільному воля»), тобто не бути поневоленим (не перебувати в рабстві, кріпацтві, холопстві («І сниться їй той син Іван... Уже не панський, а на волі», – Тарас Шевченко); право бути на достатньому рівні незалежним у своєму житті і своїх діях від інших (панів, вельмож, олігархів) – жити і діяти без примусу; це право жити гідно; право на відсутність безпідставних обмежень – робити все, що не заборонено («Щоб бути вільним, необхідно підкорятись законам» – античний афоризм); право розпоряджатися своєю свободою і своїми іншими правами на свій розсуд; це також і право на приватне життя; право на вільне спілкування і висловлювання своїх поглядів, на вільну творчу діяльність, адже у розумних людей є, зазвичай, творчий потенціал, який потребує свободи, творчість завжди потребує і вільних думок, і вільного простору. Воля є головною складовою української національної ідеї, інтегративною засадою правової держави.

В інтегративній доктрині волі можна виділити такі її структурно-функціональні загально-правові та міжгалузеві чи суто галузеві ідеї-принципи: особиста свобода (вільно і гідно жити, не бути поневоленим), особиста недоторканність, незалежність, свобода робити все, що не заборонено законом і не обмежує совість, недопустимість позаконного примусу, право на приватне життя, право на вільне спілкування і висловлювання своїх поглядів, право на вільну творчу діяльність.

Вважаємо за доцільне ч. 1 ст. 3 Конституції України викласти в такій редакції: «Людина, її життя і здоров'я, воля, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

Ст. 4 Конституції України доцільно викласти так: «Кожна людина є вільною і має право на особисту свободу та гідне життя, робити все, що не заборонено законом, не бути поневоленим чи примушеним робити те, що не передбачено законом, право на захист свого приватного життя, на вільне спілкування і свободу поглядів, на вільну творчу діяльність. Воля, права і свободи кожної людини знаходяться під особливою охороною держави, її судових та правоохоронних органів.

В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом. Громадянин України не може видаватись іншим державам».

Разом із суто галузевим принципом презумпції невинуватості обвинувачуваного в Основному законі держави має бути закріплений більш інтегративний та більш змістовний принцип – принцип презумпції добропорядності людини.

У контексті цього в ст. 28 Конституції України пропонуємо викласти такі положення:

«Кожна людина користується правом на волю, честь і гідність, а також вважається добропорядною, доки інше не визначено в законній силі судовому рішенні.

Поширювана про людину інформація, що її порочить, вважається недостовірною, якщо інше не встановлено в передбаченому законом порядку.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню, примушений до участі у діях, які принижують гідність людини. Жодна затримана особа не може зазнавати під час допиту насильства, погроз або таких методів розслідування, які порушують її здатність вільно приймати рішення або висловлювати судження. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом.

Держава не повинна висилати, повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є серйозні підстави вважати, що їй там може загрозовувати застосування катувань чи безпідставне позбавлення волі».

Висновки. Земля і Воля є інтегративними засадами української правової держави, яка потребує чіткого доктринального осмислення та юридичного визначення в Конституції України, деталізації в інститутах окремих галузей права. Галузеве законодавство потребує конкретизації гарантій забезпечення права на волю та землю з урахуванням конституційних норм та прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Рішення Європейського суду з прав людини. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19612>.
3. Базів В. Українська земля у горнілі грядущих викликів глобального виживання людства. *Ua.info*. URL: https://uainfo.org/blognews/1493035896-skarb-natsiyi-vidkritiy-list-petroporoshenku.html?fbclid=IwAR1F8epRAVTKvviIRVEIntDzoR2Qu_w53c3frBgCsGsmBjRb3T6qK6rjRWRM.
4. Беженар Г. М., Бердніков Є. С., Бондар Л. О., Гавриш Н. С., Гуревський В. К. Земельне право України : підручник. Київ : Істина, 2003. 446 с.
5. Балюк Г. І., Коваленко Т. О., Носік В. В. Земельне право України : підручник / за ред. В. В. Носіка. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 511 с.
6. Килимник І. І., Міхно О. І. Земельне право України : навч. посіб. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. 166 с.
7. Коломосьць Т. О., Колпаков В. К. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції». Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 588 с.
8. Боняк В. О., Завгородній В. А., Самотуга А. В., Філяніна Л. А. Конституційне право України : навч. посіб. для підгот. до іспиту за кредитно-модульною системою навчання. 2-е вид., перероб. і допов. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутрішніх справ, 2017. 293 с.
9. Кулинич П. Ф. Право власності на землю. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998–2004. 768 с.
10. Ластовський В. В. Героїзм і трагедія Холодного Яру. Київ : Незборима нація, 1996. 316 с.
11. Семчик В. І., Кулинич П. Ф., Шульга М. В. Земельне право України: Академічний курс : підруч. для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закладів. Київ : Ін Юре, 2008. 600 с.
12. Сливка С. С. Філософія права : навч. посіб. Київ : Атіка, 2012.
13. Тертишник В. М. Воля в інтегративній системі засад правової держави. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Спеціальний випуск. 2019. Ч. 1. С. 15–19.
14. Тертишник В. М. Земля в національній доктрині державотворення. *Наше право*. 2019. №1. С. 5–10.
15. Тертишник В. М. Правнича допомога та захист у кримінальному процесі : підручник / за заг. ред. д. юрид. наук, академ. НАН України Ю. С. Шемшученко. Київ : Алерта, 2018. 480 с.
16. Тертишник В. М., Корнієнко М. В. White-Collar Crime в «модних піджаках». *Європейські перспективи*. 2018. № 3. С. 55–54. URL: <http://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2018/12/zhurnal-yevropejski-perspektyvy-2018-3.pdf>
17. Ченцов В. В., Тертишник В. М. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою : підруч. для слухачів магістратури. Київ : Алерта, 2016. 324 с.
18. Шевчук С. В. Судовий прецедент у діяльності Європейського Суду з прав людини. *Бюлетень Міністерства Юстиції України*. 2007. № 5. С. 110–112.
19. Шопенгауер А. Понятіе воли. Избранные произведения. Москва : Просвещение, 1992. С. 41.
20. Юридичний енциклопедичний словник / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.
21. Ягунов Д. Практика ЄСПЛ (питання кримінального та цивільного судочинства, захисту власності, приватного і сімейного життя). 4-е вид., перероб., і допов. Одеса : Фенікс, 2019. 502 с.
22. Sachko O. V. A conceptual model of the legal definition of rule of law / *Norwegian journal of development of the international science*. 2019. № 26. part 3. p. 28–33.

Надійшла до редакції 21.08.2020

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Pryiniata Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 28 chervnia 1996 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.].
2. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Judgment of the European Court of Human Rights]. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19612> [in Ukr.].
3. Baziv V. Ukrainska zemlia u hornyli hriadushchikh vykykiv hlobalnoho vyzhyvannia liudstva [Ukrainian land in the crucible of the upcoming challenges of global human survival]. Ua.info. URL: https://ua.info.org/blognews/1493035896-skarb-natsiyi-vidkritiy-list-petru-poroshenku.html?fbclid=IwAR1F8epRAVTKvviIRVEIntDzoR2Qu_w53c3frBgCsGsmBjRb3T6qK6jrWRM [in Ukr.].
4. Bezhenar H. M., Berdnikov Ye. S., Bondar L. O., Havrysh N. S., Hurevskiy V. K. Zemelne pravo Ukrainy [Land law of Ukraine] : pidruchnyk. Kyiv : Istyna, 2003. 446 s. [in Ukr.].
5. Baliuk H. I., Kovalenko T. O., Nosik V. V. Zemelne pravo Ukrainy [Land law of Ukraine] : pidruchnyk / za red. V. V. Nosika. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2008. 511 s. [in Ukr.].
6. Kylymnyk I. I., Mikhno O. I. Zemelne pravo Ukrainy [Land law of Ukraine] : navch. posib. Kharkiv : KhNUMH im. O. M. Beketova, 2015. 166 s. [in Ukr.].
7. Kolomoiets T. O., Kolpakov V. K. Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption"]. Kyiv : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2019. 588 s. [in Ukr.].
8. Boniak V. O., Zavhorodnii V. A., Samotuha A. V., Filianina L. A. Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional law of Ukraine] : navch. posib. dlia pidhot. do ispytu za kredytno-modulnoiu systemoiu navchannia. 2-e vyd., pererob. i dopov. Dnipro : Dnipropetr. derzh. un-t vnutrishnikh sprav, 2017. 293 s. [in Ukr.].
9. Kulynych P. F. Pravo vlasnosti na zemliu [Land ownership]. Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. / red. kol. Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 1998–2004. 768 s. [in Ukr.].
10. Lastovskiy V. V. Heroizm i trahediia Kholodnoho Yaru [Heroism and tragedy of the Cold Gorge]. Kyiv : Nezbornyma natsiia, 1996. 316 s. [in Ukr.].
11. Semchik V. I., Kulynych P. F., Shulha M. V. Zemelne pravo Ukrainy: Akademichnyi kurs [Land Law of Ukraine: Academic Course] : pidruch. dlia studentiv yuryd. spetsialnostei vyshchikh navch. zakladiv. Kyiv : In Yure, 2008. 600 s. [in Ukr.].
12. Slyvka S. S. Filosofiia prava [Philosophy of law] : navch. posib. Kyiv : Atika, 2012. [in Ukr.].
13. Tertyshnyk V. M. Volia v intehtatyvni systemi zasad pravovoi derzhavy [Will in the integrative system of the rule of law]. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii. Spetsialnyi vypusk. 2019. Ch. 1. S. 15–19. [in Ukr.].
14. Tertyshnyk V. M. Zemlia v natsionalnii doktryni derzhavotvorennia [Land in the national doctrine of state formation]. Nashe pravo. 2019. №1. S. 5–10. [in Ukr.].
15. Tertyshnyk V. M. Pravnycha dopomoha ta zakhyst u kryminalnomu protsesi [Legal assistance and protection in criminal proceedings] : pidruchnyk / za zah. red. d. yuryd. nauk, akadem. NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv : Alerta, 2018. 480 s. [in Ukr.].
16. Tertyshnyk V. M., Korniienko M. V. White-Collar Crime v «modnykh pidzhakakh» [White-Collar Crime in "fashionable jackets"]. Yevropeiski perspektyvy. 2018. № 3. S. 55–54. URL: <http://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2018/12/zhurnal-yevropejski-perspektyvy-2018-3.pdf> [in Ukr.].
17. Chentsov V. V., Tertyshnyk V. M. Reabilitatsiia zhertv nezakonnnykh kryminalnykh peresliduvan, politychnykh represii ta zlovzhyvan vladou [Rehabilitation of victims of illegal prosecution, political repression and abuse of power] : pidruch. dlia slukhachiv mahistratury. Kyiv : Alerta, 2016. 324 s. [in Ukr.].
18. Shevchuk S. V. Sudovyi pretsedent u diialnosti Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny [Judicial precedent in the activities of the European Court of Human Rights]. Biuletin Ministerstva Yustytzii Ukrainy. 2007. № 5. S. 110–112.
19. Shopengauer A. Ponyatie voli. Izbrannye proizvedeniya [Will concept. Selected works]. Moskva : Prosveshchenie, 1992. S. 41. [in Rus.].
20. Iurydychnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Legal encyclopedic dictionary] / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv : «Ukr. entsykl.», 1998. T. 1: A–H. 672 s. [in Ukr.].
21. Iahunov D. Praktyka YeSPL (pytannia kryminalnoho ta tsyvilnoho sudochynstva, zakhystu vlasnosti, pryvatnoho i simeinoho zhyttia) [The case law of the European Court of Human Rights (issues of criminal and civil proceedings, protection of property, private and family life)]. 4-e vyd., pererob., i dopov. Odesa : Feniks, 2019. 502 s. [in Ukr.].
22. Sachko O. V. A conceptual model of the legal definition of rule of law / Norwegian journal of development of the international science. 2019. № 26. part 3. r. 28–33. [in Eng.].

SUMMARY

Volodymyr M. Tertyshnyk. The right to land and will in historical and philosophical reflection and integral state's doctrine. The article on the basis of systemic analysis of modern legislation and legislative initiatives taking into account international legal standards and case practice of the European Court of Human Rights, disclosed the problems of ensuring legal certainty and Development of integrative principles of the legal State in matters land use. Submitted proposals for the

right to land, showing the risks of introduction of free land, proposed conceptual models of legal norms.

Will and the land are the main components of the Ukrainian national idea, integral principles of a legal State, the most fundamental principles of State-building.

The article revealed the problems of ensuring legal certainty and the development of principles of a legal State with regard to international legal standards and precedent practice of the European Court of human rights, submitted proposals to ensure the right to freedom and the land, the proposed conceptual model of constitutional norms.

Will and the land are the main components of the Ukrainian national idea, integral principles of a legal State, the most fundamental principles of State-building.

In doctrine will highlight the following its structural or purely industry ideas-principles: the freedom to freely and with dignity to live and not be enslaved; personal integrity; freedom to do whatever is not prohibited by law; prohibition of coercion; privacy, right to free thinking; the right to the free creative activity

Earth is given to people on the basis of natural law and can not be a commodity, because it is not established commodity producer and can not have a cost. It is like freedom and can not be lost or sold. The Earth is in unity with nature, natural in minerals, and its possible privatization by international corporations does not guarantee the possibility of crushing exploitation of its subsoil and other resources. Land-a unique treasure of the entire society, which can be not only a means of organizing land economy, but also a certain guarantor of sovereignty of the State and the will of the people.

The land and the will of these people on the basis of natural law. The Earth may not be the commodity because it is not created by the commodity producer and may not have a cost. Its like the freedom you can not to lose or sell. The Earth is a unique treasure of the whole society, which may not be the only means of organization of the land, but also a certain guarantor of sovereignty and the will of the people.

The article revealed the problems of ensuring legal certainty and the development of principles of a legal State with regard to international legal standards and precedent practice of the European Court of human rights, submitted proposals to ensure the right and the land, the proposed conceptual model of constitutional norms.

In the context of this article. 28 of the Constitution of Ukraine offer to lay out the following statement: "every person enjoys the right to freedom, honor and dignity, and is considered to be a decent unless otherwise defined in the legal force of a judicial decision." "The Government should not expel, return or issue any person to another State if there are reasons beyond reasonable doubt to believe that there could threaten the torture or false imprisonment".

In article 4 of the Constitution it is advisable to put the following thesis: "every man is free and has the right to personal freedom and dignity, to do anything not prohibited by law, do not be enslaved or forced to do what is not provided by law. Everyone has the right to protection of their privacy, to freedom of communication and freedom of opinion, free creative activity. The will, rights and freedoms of every person are under the special protection of the State and its judicial and law enforcement authorities.

Keywords: *earth, will, precedent, legal certainty, the rule of law.*

УДК 340.12: 347.919.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-3-47-51

Олена ОРЛОВА®

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЮРИДИЧНА КЛІНІЧНА ОСВІТА ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПРАВНИКА

У статті досліджено юридичну клінічну освіту як інноваційну форму правничої освіти. Проаналізовано вплив юридичної клініки на формування правової свідомості та культури майбутнього юриста, становлення його як фахівця. Розглянуто процес модернізації юридичної освіти в Україні, зроблено акцент на практичній підготовці майбутніх правників, у якій значну роль відіграє клінічна освіта.

Ключові слова: *юридична клініка, юридична клінічна освіта, правнича освіта, правосвідомість, правова культура.*

© Орлова О.О., 2020
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7707-4612>
elenaorlova@ukr.net